

Léxico, identidade e discurso nas expresións idiomáticas brasileiras¹

Vocabulary, Identity and Discourse in Brazilian idioms

Maria Luisa Ortiz Alvarez

Universidade de Brasília

<https://orcid.org/0000-0003-3131-6932>

marialuisa.ortiz@gmail.com

“Falar uma língua não significa apenas expressar nossos pensamentos mais interiores e originais; significa também ativar a imensa gama de significados que já estão embutidos em nossa língua e em nossos sistemas culturais”.²

(Hall, 2006: 40)

Resumo: De acordo con Lakoff & Johnson (2002: 71), as expresións idiomáticas configúranse como instrumento interesante para evidenciar a relación embrionaria entre lingua e cultura, xa que “os valores fundamentais de uma cultura serão coerentes com a estrutura metafórica dos conceitos fundamentais dessa cultura”. Para González Rey (2007: 112), estas expresións estereotipadas transmiten representacións mentais moi enraizadas na comunidade lingüística onde foran creadas, que, en ocasións, contribúen para perpetuar ideas, independentemente da súa veracidade. O noso obxectivo é traer unha mostra de expresións idiomáticas opacas do portugués do Brasil, en contexto de uso, tentando contribuír á súa comprensión, en relación ao valor cultural, social e identitario que as caracteriza.

Palabras clave: léxico; discurso; identidade; expresións idiomáticas.

¹ Data de recepción: 31.10.2019. Data de aceptación: 13.03.2020
Tradución ao galego por Sara Villar Aira.

² Tradución da cita: “Falar unha lingua non significa só expresar os nosos pensamentos máis fondos e orixinais; significa tamén activar a inmensa gama de significados que xa están imbricados na nosa lingua e nos nosos sistemas culturais”.

Abstract: According to Lakoff & Johnson (2002: 71), idiomatic expressions are an interesting instrument to highlight the embryonic relationship between language and culture, since “the fundamental values of a culture will be coherent with the metaphorical structure of the fundamental concepts of this culture”. For González Rey (2007: 112), these stereotyped expressions convey very rooted mental representations in the linguistic community where they were created, which, on occasion, contribute to perpetuating ideas, regardless of their truthfulness. Our goal is to bring a sample of opaque idiomatic expressions of the Portuguese of Brazil, in a context of use, aiming to contribute to their understanding, in relation to the cultural, social and identity value that characterizes them.

Keywords: lexicon; Speech Identity Idiomatic expressions.

1. Introducción

A lingua ten o papel de representar as prácticas empregadas polas persoas, pois manifesta as actitudes, coñecementos, crenzas, ideoloxías, comportamentos e valores de determinada comunidade lingüístico-cultural. Esas prácticas son expresivamente traducidas polo léxico que reflicte os ambientes e características deses grupos segundo a súa visión de mundo (individual e colectiva) e dos costumes e simboloxía adquiridos a través da experiencia que o contexto en que habitan lles proporciona e con el se identifican. De acordo con Woodward (2009), cada cultura ten as súas propias e distintivas formas de clasificar o mundo. É pola construción de sistemas clasificatorios que a cultura propicia ao ser humano os medios polos cales é posible dar sentido ao mundo social e construír significados.

Bronckart (1985) alega que a lingua ten que ser encarada nunha dupla perspectiva: comunicativa e tamén representativa. Ou sexa, a lingua vehicula non só información, senón tamén todo un conxunto de intencións, pareceres, emocións e comportamentos por parte de quen enuncia. O discurso como práctica social é un modo de representación, de acción dos suxeitos (axentes comunicativos) sobre o mundo que os rodea e sobre outras persoas e, ao mesmo tempo, tamén é unha práctica de significación, pois existe unha relación dialéctica entre discurso e estrutura social. Polo tanto, toda práctica discursiva carga unha dimensión social (a práctica) e unha dimensión material (o texto). Os suxeitos actúan por medio de discursos e de outras prácticas sociais e nesa acción constrúen as súas identidades sociais, nas interaccións con diferentes experiencias que levan á produción de novos conceptos de mundo e novas maneiras de entender, vivir e convivir nel. Esas prácticas sociais teñen por detrás unha cultura chea de valores, crenzas e ideoloxías. Tendo en vista eses tres aspectos —a lingua, a cultura e a identidade—, pretendemos amosar as características culturais e identitarias de expresións idiomáticas brasileiras en uso, consideradas opacas.

2. O léxico

“O léxico, cujas formas exprimen o contido da experiencia social, é o conxunto dos elementos do código lingüístico em que se sentem particularmente as relacións entre a lingua de una comunidade humana, sua cultura – no sentido antropológico –, sua civilización. Compreende-se, pois, que una alteración nas unidades dese inventario seja, raras veces, reflexo de alteracións culturais”.³

(Barbosa, 1996: 120).

Como resultado das grandes transformacións no mundo, as linguas–culturas (adoptamos no noso traballo o termo lingua-cultura, tamén usado por Kramsch, 1993 e 1998) e as identidades non quedan á marxe desas mudanzas. De acordo con Carvalho (2009), toda lingua é dinámica e as súas manifestacións provocan mudanzas sociais e, consecuentemente, novas formas e novas necesidades expresivas que se renovan e, ao introducir novos sentidos, elas tamén constrúen identidades.

O léxico que forma parte das linguas-culturas tamén “está em perpétuo movemento, seu carácter de inacabado e de devir está sempre presente (...) visto que essa é a parte do sistema lingüístico mais suscetível a mudanzas por constituir un conxunto aberto” (Biderman, 1999: 96). É, por natureza, un sistema flexible e con posibilidade de expansión condicionada polas mudanzas socioculturais, o que equivale a dicir que son os falantes quen o determinan, crean e manteñen.

Silva (2000: 142) acentúa que:

*[...] o léxico constitúese do saber vocabular de un grupo sociolingüístico e culturalmente definido; é o coñecemento partilhado que pobo a consciencia do falante, onde esse acervo se configura como verdadeira janela através da qual o individuo divisa o seu entorno, ao mesmo tempo em que, ademais, revela os valores, as crenças, os costumes, os modismos que viabilizan a comunidade em que vive o usuário de tal e qual palabra ou expresión.*⁴

³ Tradución da cita: “O léxico, cuxas formas expresan o contido da experiencia social, é o conxunto dos elementos do código lingüístico en que se perciben particularmente as relacións entre a lingua dunha comunidade humana, a súa cultura (no sentido antropológico), a súa civilización. Compréndese pois, que unha alteración nas unidades dese inventario sexa, raras veces, reflexo de alteracións culturais”.

⁴ Tradución da cita: “[...] o léxico está formado polo saber vocabular dun grupo sociolingüístico e culturalmente definido; é o coñecemento compartido que habita a consciencia do falante, onde ese acervo se configura como unha auténtica xanela a través da cal o individuo divisa o seu entorno, ao mesmo tempo que, ademais, revela os valores, as crenzas, os costumes, os modismos que viabilizan a comunidade en que vive o usuario dunha determinada palabra ou expresión”.

Así, “os membros dessa sociedade funcionan como suxeitos - agentes no proceso de perpetuación e reelaboración continua do léxico da súa lingua” (Biderman, 2001: 179). En definitiva, eses membros usan a lingua como retrato do seu tempo, actuando inclusive como axentes modificadores, imprimindo marcas xeradas polas novas situacións coas que se atopan. (Sá, 2011: 245)

Andrade e Bastiani (2012: 170) afirman:

*Se considerarmos a dimensão social da lingua, podemos ver, no léxico, o patrimonio cultural de uma comunidade. Transmitidos de geração a geração como “signos operacionais”. É através dos “nomes” que o homem exerce a sua capacidade de exprimir sentimentos e ideias, de “cristalizar” conceitos. O patrimônio lexical de uma língua constitui um arquivo que reflete percepções e experiências multisseculares de um povo, podendo, por isso, ser considerado testemunho de uma época.*⁵

Concordamos plenamente cos autores cando expresan que o léxico é un patrimonio cultural. Son as comunidades as que, co seu potencial creativo e as súas visións do mundo, atribúen significados a ese patrimonio dentro das súas realidades culturais e históricas. É un saber compartido que reflicte valores, crenzas, intuicións, referencias metafóricas e idiosincrasias que marcan a súa identidade.

3. Cultura, identidade e expresións idiomáticas

“As expressões idiomáticas integram o melhor sistema de símbolos para representar uma identidade cultural”.⁶

(Jorge, 2001: 216)

Como xa mencionamos anteriormente, a cultura, así como a lingua e a identidade, non son algo fixo, nin determinado, nin acabado. Todas elas están en proceso de constitución, producidas por seres sociais en constante interacción e inseridos nunha sociedade que pasa por transformacións no plano político, económico, científico, social, ideolóxico e cultural. A cultura instrumentaliza o ser humano a convivir socialmente e adoptar patróns aceptados polo seu grupo social, polo tanto tamén inclúe, segundo Eagleton (2005: 184), “afeto, relacionamento, memoria, parentesco, lugar, comunidade, satisfacción emocional, prazér intelectual”.

⁵ Tradución da cita: “Se consideramos a dimensión social da lingua, podemos ver, no léxico, o patrimonio cultural dunha comunidade. Transmitidos de xeración en xeración como ‘signos operacionais’. É a través dos nomes que o home exerce a súa capacidade de exprimir sentimentos e ideas, de ‘cristalizar’ conceptos. O patrimonio léxico dunha lingua constitúe un arquivo que reflicte percepcións e experiencias multisseculares dun pobo, podendo, por iso, ser considerado testemuña dunha época”.

⁶ Tradución da cita: “As expresións idiomáticas integran o mellor sistema de símbolos para representar unha identidade cultural”.

Para Silva (2000: 89), a identidade “é um significado – cultural e socialmente atribuído”. Por iso, ela non é “fixa, estável, coerente, unificada, permanente [...] tampouco é homogênea, definitiva, acabada, idêntica, transcendental.”. Ao contrario, é unha “construção, um efeito, um processo de produção, uma relação, um ato performativo. A identidade é instável, contraditória, fragmentada, inconsistente, inacabada” (Silva, 2000: 97). Polo tanto, igualmente defendemos que a identidade é unha construción e todo aquilo que é construído pode verse afectado por mudanzas, alteracións e inclusións.

Hall (2006: 109), pola súa parte, acredita que esas identidades son construídas dentro —e non fóra— do discurso. Precísase comprendelas como producidas en lugares históricos e institucionais específicos, no interior de formacións e prácticas discursivas específicas, por estratexias e iniciativas específicas.

Sendo así, acreditamos que a análise do léxico en actividades sociais dunha determinada comunidade ou grupo de persoas permítenos entender a dinamicidade da cultura, dos seus membros e o seu sistema lingüístico, a “bagaxe” oriúnda da cultura que a identifica. Por esa razón, neste traballo pretendemos amosar e analizar algunhas expresións idiomáticas brasileiras en uso que, dende o punto de vista semántico, son expresións opacas e requiren dunha competencia metafórica e fraseolóxica adecuada para poder comprender o seu significado. O noso propósito é contribuír ao debate respecto da idiomaticidade e convencionalidade que explica o funcionamento desas expresións en uso para que sexan debidamente estudadas nas aulas de LE.

O léxico nútrese constantemente de expresións idiomáticas, unha herdanza cultural da lingua que provén do discurso e que se incorpora na lingua cos seus diferentes graos de cristalización, marcados polo:

- espazo xeográfico no que son utilizadas, coas súas particularidades rexionais e culturais, ou sexa, algunhas expresións son utilizadas e comprendidas por unha determinada comunidade lingüística e non por outra, sendo difícil a súa tradución debido a factores culturais específicos. Por exemplo: *estar com um pé na senzala; resolver um pepino; banana que já deu cacho; pintar o sete; estar encima da carne seca, estar com o rei na barriga, vestir o pijama de madeira, rodar a baiana;*
- momento histórico no que son creadas, podendo deixar de ser utilizadas ou caer en desuso nun determinado momento histórico; por outro lado, hai expresións que, debido a factores contextuais e culturais dun determinado feito histórico, só teñen sentido naquel momento. Por exemplo: *virar/acabar em pizza; crimes de colarinho branco; lava jato; vaza jato; ser um laranja, a cobra vai fumar;*
- polas súas marcas sociais, acontecendo que gran parte delas se atopan no nivel coloquial, na linguaxe informal. Por exemplo: *barra pesada; armar um barraco; cabra da peste; rodar a baiana; enfiar o pé na jaca, comprar a parada, descer o cassete, passar um sabão.*

Flores d’Arcais (1993) postula que os sentidos figurados das expresións idiomáticas son motivados polo coñecemento metafórico que as persoas posúen sobre o mundo.

Estas relacións metafóricas están presentes na construción semántica e no sentido idiomático da expresión que fai que sexan totalmente comprendidas, de ser observadas e interpretadas adecuadamente. Lakoff e Johnson, no libro *Metaphors we live by* (1980), demostran como moitas expresións idiomáticas teñen motivacións derivadas do sistema conceptual humano. Anos despois, Lakoff e Turner (1989) destacaron que as metáforas son convencionais cando están establecidas na nosa experiencia diaria, sendo utilizadas automaticamente e sen esforzo. Nese sentido, Kövecses (2002) reitera a posición de Lakoff e Turner a respecto da convencionalidade dunha metáfora, pois postula que tanto as metáforas lingüísticas como as conceptuais son convencionais cando están fortemente establecidas nunha comunidade lingüística. Por esa razón, Kövecses (2010: 242) fala sobre a importancia da concienciación sobre as metáforas conceptuais por parte de alumnos de LE, pois promove a comprensión do significado do uso figurativo de palabras e expresións. Partindo desa idea, o autor destaca tres vantaxes: (1) a dimensión avaliativa do sentido no uso das expresións idiomáticas; (2) as restricións dese uso; e (3) a conexión entre esas expresións e a cultura e a historia daquela comunidade lingüística. Schröder (2008: 41), por outro lado, defende que as metáforas “não necessariamente e nem sempre são conceitos estáveis e culturalmente enriquecidos, mas, sim, são negociados e renegociados no decorrer da interação social”.

Partimos do presuposto de que cada lingua ten as súas expresións, as súas metáforas, as súas imaxes, a súa representación fraseolóxica, atravesadas polas cores locais do pobo que lles deu vida, que as verbaliza e as categoriza. A análise delas envolve aspectos culturais sociais e políticos, pois están vinculadas a valores socioculturais e temporais e están motivadas por unha contextualización cultural que lles dá un motivo intrínseco. De aí que Duarte (2006: 13) afirme que as “expressões idiomáticas só quando integradas em contexto discursivo/textual fazem sentido”. Elas amosan toda a súa raza, forza ilocutoria, pois posúen unha infinidade de extraordinarias potencialidades e funcionalidades, actualizadas de acordo cos contextos de enunciación.

Nesa liña de pensamento, Charteris-Black (2004) engade que non se pode separar o papel semántico da metáfora do seu papel pragmático e enfatiza que o uso da metáfora camufla, moitas veces, a función persuasiva, que non necesariamente é transparente de inmediato, como é o caso dalgunhas expresións utilizadas na política do Brasil, principalmente na época de eleccións, cando os candidatos tentan persuadir os electores. Así, atopamos, por exemplo, a expresión brasileira *bananeira que já deu cacho*, que significa “persoa que está en decadencia, que xa deu o que tiña que dar” e que aparece nun artigo de xornal utilizada por un deputado federal, membro do Partido da Social Democracia Brasileira (PSDB), que apoia a candidatura do actual prefecto Antônio Carlos Magalhães Neto, do Partido Democrata (DEM), ao goberno do estado da Habia e critica o actual gobernador do estado Rui Costa, membro do Partido dos Trabalhadores (PT), que está disputando a reelección. O deputado expresa: *Existe um sentimento muito forte na Bahia que deseja renovação, competência administrativa, e ele representa isso. Inclusive porque é um ciclo e o ciclo do PT é bananeira que já deu cacho*. O deputado tenta persuadir o electorado para non votar ao PT por ser a oposición e por crer que o PT non ten nada

máis que engadir. Mais a metáfora tamén serve como recurso estilístico que implica intencións retóricas dentro dun determinado contexto; por exemplo, a expresión *ir desta para melhor*, que significa “morror”.

As expresións idiomáticas reciben o nome de “locucións” na tradición hispánica, como, por exemplo, nas obras de Corpas Pastor (1996), Ruiz Gurillo (1998), Penadés Martínez (1999; 2002; 2005; 2008) e Seco, Andrés e Ramos (2004), mentres que no Brasil utilízase o termo “expresión idiomática”. Elas posúen varios trazos característicos: a) no plano léxico, o feito de constituír unha unidade estable (fixa, cristalizada), pola combinación de morfemas/lexemas; b) no plano sintáctico, o seu carácter indescompoñible, aliado ao feito de non constituír unha unidade frásica independente; c) no plano semántico, unha significación opaca e que non corresponde á suma dos significados dos seus elementos constituíntes; d) no plano pragmático, a relación estreita que establece coa situación de enunciación e e) no plano cultural, a súa fixación e consagración polo uso, alén do feito de revelar a visión do mundo propia dunha cultura determinada. Sen coñecer o contexto histórico-social no cal está inserida a expresión idiomática, dificilmente se consegue comprender o(s) sentido(s) que ela mobiliza.

A cuestión da convencionalidade e da idiomaticidade son aspectos moi ben explicitados por Tagnin (2013: 21). A autora establece a distinción entre expresións idiomáticas e expresións convencionais, cando argumenta:

*Há expressões que são convencionais por estarem intimamente ligadas a um fato social e há outras em que o que é convencional é sua forma. Por exemplo, Feliz Natal é uma expressão convencional social, pois está ligada à comemoração do Natal, enquanto mundos e fundos é uma expressão convencional devido a sua forma, isto é, convencionou-se combinar os dois vocábulos mundos e fundos - e não universos e profundidades, por exemplo – unidos pela conjunção e. E convencionou-se também ser essa ordem em que devem aparecer, jamais fundos e mundos.*⁷

E engade:

No momento em que a convenção passa para o nível do significado, entramos no campo da idiomaticidade. Dizemos que uma expressão é idiomática quando seu significado não é transparente, isto é, quando o significado da expressão toda não corresponde à somatória do significado de cada um de seus elementos. (Tagnin, 2013: 22)⁸

⁷ Tradución da cita: “Hai expresións que son convencionais por estar intimamente ligadas a un feito social e hai outras nas que o convencional é a súa forma. Por exemplo, *Feliz Natal* é unha expresión convencional social, pois está ligada á conmemoración do Nadal, mentres que *mundos e fundos* é unha expresión convencional debido á súa forma, isto é, convencionouse combinar as dúas palabras *mundos* e *fundos* (e non *universos* e *profundidades*, por exemplo) unidos pola conxunción *e*. E convencionouse tamén ser esa a orde na que deben aparecer, non sendo posible *fundos e mundos*”.

⁸ Tradución da cita: “No momento en que a convención pasa ao nivel do significado, entramos no eido da idiomaticidade. Dicimos que unha expresión é idiomática cando o seu significado non é transparente, isto é, cando o significado da expresión completa non corresponde á suma dos significados de cada un dos seus elementos”.

Para a autora, a idiomaticidade significa que a expresión é opaca polo feito de ter un significado global e metafórico, específico da comunidade que a creou e a estableceu como convencional. Por exemplo, a expresión *a porca torce o rabo* significa, antes de todo, unha “situación de moita dificultade” e non pode ser analizada extraendo o significado oriúndo das palabras que forman esta frase.

Mário Perini (2010) apunta como característica relativa ás expresións idiomáticas a violación dalgunha regra gramatical, semántica ou léxica, cando di:

As expressões idiomáticas sempre violam alguma regra da língua: em geral uma regra semântica, mas às vezes também regras de sintaxe. E às vezes elas contêm itens léxicos que não aparecem em nenhum outro contexto. Na verdade, se alguma coisa define a expressão idiomática é justamente a presença de alguma violação gramatical ou lexical. (Perini, 2010: 324)⁹

Segundo o autor, a violación semántica acontece debido a que as palabras contidas na expresión perden o seu significado literal, adquirindo un sentido que non podería ser previsto. A violación sintáctica ocorre, por exemplo, cando a regra que garante que elementos coordinados unidos por “e” poidan ter a súa orde cambiada se torna inválida. No caso *de mala e cuia* non pode ser mudado por *de cuia e mala*, pois perde o seu significado idiomático. No que se refire a ítems léxicais que non ocorren fóra de expresións idiomáticas, o autor cita a expresión *a granel* que contén unha palabra que non é usada en ningún outro contexto.

Na análise da mostra de expresións idiomáticas que realizaremos neste estudo, basearémonos en Perini (2010) e Tagnin (2013), alén doutros autores anteriormente citados.

Xatara e Seco (2014: 504-505) salientan que as semellanzas que ocorren no interior das expresións idiomáticas promoven contactos interlingüísticos entre diferentes culturas e propician o intercambio deses datos culturais entre as diversas sociedades, ou sexa, das súas visións do mundo, ideoloxías e escalas de valores. Máis adiante, as autoras engaden que “non podemos deixar de mencionar a propia existencia intralingüística de sinonimia entre as expresións idiomáticas, tradicionalmente consideradas cristalizadas e, portanto, non vulneráveis à variação”.¹⁰ E complementan que o “fato se explica por uma cristalização ou estabilidade apenas relativa, o que deixa margem a uma variabilidade, ainda que restrita”.¹¹

⁹ Tradución da cita: “As expresións idiomáticas sempre violan algunha regra da lingua: en xeral, unha regra semántica, mais ás veces tamén regras de sintaxe. E ás veces conteñen ítems léxicos que non aparecen en ningún outro contexto. En realidade, se algunha cousa define á expresión idiomática é xustamente a presenza dalgunha transgresión gramatical ou lexical”.

¹⁰ Tradución da cita: “non podemos deixar de mencionar a propia existencia intralingüística de sinonimia entre as expresións idiomáticas, tradicionalmente consideradas cristalizadas e, por tanto, non vulnerables á variação”.

¹¹ Tradución da cita: “feito se explica por unha cristalización ou estabilidade apenas relativa, o que deixa marxe a unha variabilidade, aínda que restrinxida”.

Mais, cando se trata de expresións idiomáticas opacas, pode tamén ocorrer o contrario, pois a metáfora que está na base desas frases ten un significado que no imaxinario dunha comunidade dada terá un sentido diferente daquel que supostamente interpretamos, inclusive pode provocar malentendidos ou simplemente ser falsos parecidos, como, por exemplo, *jogar a toalha* (portugués) que significa “desistir de algo, recoñecer a derrota” (a orixe está ligada ao boxeo, cando o técnico dun boxeador tira a toalla na lona do ring, pedindo o fin da loita) e *tirar la toalla* (español de Cuba) que significa “interceder a favor de alguén para que non sexa castigado ou sancionado” (Tristán Pérez e Cárdenas Molina, 2016: 493). Así, de acordo con Mendes (2002: 29), a interpretación correcta dun significado esixe unha estimativa detallada da cultura dos seus usuarios. A linguaxe autoriza o acto do individuo autor social e, por iso mesmo, só pode ser comprendida no seu significado completo tendo en consideración a moldura social que a modela-determina. A visión sociocultural das expresións idiomáticas é a de que “elas são, indubitavelmente, a reflexão de um modo particular de pensar, de se comportar e também de conceituar a realidade e a experiência”¹² (Monroy Casas e Hernández Campoy, 1995: 58).

Algunhas expresións idiomáticas típicas brasileiras precisan dun contexto para ser correctamente entendidas; por exemplo: *crimes de colarinho branco*, *virar pizza*, *sair de fininho*, *a vaca foi para o brejo*, *zorra total*, *rodar a baiana*, *armar um barraco*, *tirar sarro*, *quebrar o galho*, *ser um barato*, *dar um jeito*, *não dar no couro*, *a cobra vai fumar*, *boi de piranha*, *cabra da peste*, *ficar uma arara*, *chutar o balde*, *dar com a língua nos dentes*, *chá de cadeira*, *arrastar a asa* etc. A opacidade, a non composicionalidade semántica das expresións idiomáticas, débese á súa base metafórica, pois o xurdimento delas ten as súas orixes nas experiencias dos seus falantes e son metáforas de situacións vividas e sentidas por eles; por exemplo, a expresión *a porca torce o rabo* significa, por riba de todo, unha “situación de moita dificultade”.

Sendo así, a inserción da noción de “punto pragmático” para a comprensión delas parece tornar máis evidente que os procesos de significación deses construtos son extremadamente complexos, por envolver non só compoñentes sintácticos e semánticos, senón tamén pragmáticos, culturais e cognitivos.

Tomando en consideración a relación establecida entre léxico, cultura e identidade e tendo en conta que esas tres vertentes inflúen na arquitectura metafórica (contido e estrutura) das expresións idiomáticas e na forma de ser rexistradas, analizaremos unha mostra desas unidades que están fortemente relacionadas á cultura da sociedade brasileira.

4. A pescuda

Esta pescuda é de natureza cualitativa/interpretativa, de carácter descritivo, xa que describimos, analizamos e interpretamos expresións idiomáticas que compoñen unha mostra do corpus elaborado para ese fin. As unidades aquí definidas como expresións idiomáticas poden ser atopadas con facilidade no discurso coloquial oral e escrito, no día

¹² Tradución da cita: “elas son, indubitavelmente, o reflexo dun modo particular de pensar, de se comportar e tamén de conceituar a realidade e a experiencia”.

a día do brasileiro, para expresar contrariedade, ironía, desacordo, emocións e matices do pensamento e do sentimento humano. As fontes de datos foron o *Dicionário brasileiro de expressões idiomáticas e ditos populares: desatando nós*, de Hudinilson Urbano, publicado en 2018, e o dicionario de Aristides Fontes Filho, titulado *O dito pelo não dito. Dicionário de expressões idiomáticas*, publicado en 2006.

Foron extraídas 64 expresións idiomáticas opacas dos dicionarios enriba citados, as cales forman o corpus do estudo. Para a análise só foi seleccionada unha mostra composta por 8 expresións en uso, en contexto. O corpus está constituído por expresións idiomáticas que cargan a identidade do pobo que as creou e que a sociedade espallou e estableceu. Elas expresan sentimentos, emocións, ironía, humor, o sentido tráxico ou gracioso da vida, describen acontecementos, etc. (Ortiz Alvarez, 2012: 12).

A continuación, mostramos o corpus e o significado das expresións:

	Expresión	Significado idiomático
1	<i>Ser um bicho de sete cabeças</i>	Cousa difícil de realizar, de comprender. Significa que se está diante dalgũa dificultade que pode non ter unha solución simple, algo que é case imposible de solucionar, o que pode acontecer por receo ou por mera falta de disposición.
2	<i>Ter/haver boi na linha</i>	Persoa que intercepta, interrompe ou intervéñen intempestivamente. Dificultade ou sospeita. Significa atopar un obstáculo, xurdir un problema, unha adversidade. Houbo épocas nas que as estradas de ferro eran protexidas por cercas, nas áreas de campo, onde se criaba gando. Se un dos animais pasaba a cerca e se instalaba tranquilamente sobre ou entre os trillos da vía férrea, o maquinista estaba obrigado a parar o tren, pois había, literalmente, boi na liña.
3	<i>Acordar/estar com a macaca</i>	Acordar e estar de mal humor. Estar axitado, irritado, histérico. Está asociada a outras dúas palabras africanas, do quicongo, <i>maka'aka</i> que se refire a ataques de risa en ritos relixiosos; en congués, <i>omakaka</i> que significa “gargallar”. Logo, “estar com a macaca” tamén ten que ver coa euforia. Nalgunhas rexións, o demo é substituído polo macaco ou pola súa femia. Polo tanto, “estar con a macaca” tamén é estar endiañado, ser posuído por cousa ruín.
4	<i>Rodar a baiana</i>	Enfadarse, reaccionar de forma inesperada. É unha expresión brasileira, en especial da xente do Nordeste, que significa pedirle explicacións a alguén, esclarecer unha situación ou causar confusión, unha actitude de baixo nivel, armar un escándalo (“fazer barraco”; <i>barraco</i> aquí ten o significado de confusión, conflito, e perde o seu significado literal, que é casa mal construída ou mal conservada, tosca, edificada nas pendentes dos montes, con paredes de táboas e teito de cinc, feita sen planificar pola poboación de rendas baixas); <i>barracón</i> .
5	<i>Botar/colocar a boca no trombone</i>	Facer unha denuncia pública, delatar, reclamar, facer público un segredo. Denunciar algo que non está claro, gritar ou revelar algo para que todo o mundo o saiba. Tamén significa contar unha novidade a outras persoas ou falar sobre un asunto que a maioría non ten coraxe para facelo.

6	<i>Fazer boca de siri</i>	Manter un segredo absoluto, non falar sobre un asunto, non difundir, non propagar.
7	<i>Bananeira que já deu cacho</i>	Expresión que se utiliza para designar a alguén ou algunha cousa que non vai ir para adiante, nunha alusión á planta que, despois de producir unha vez non dará máis banana. Persoa que está en decadencia, que perdeu a vitalidade, que xa deu o que tiña que dar e que non ten máis que engadir.
8	<i>Abalar Bangu</i>	Expresión usada para dicir que alguén fixo algo bonito, arrasou, mandou ben, sorprendeu, causou impacto.
9	<i>Dar calote</i>	Trapallear, non pagar débedas, sexa por non ter diñeiro ou por mala fe. Para sentido de valor pasivo, úsanse os verbos <i>levar/sofrer calote</i> . Calote é o diminutivo de “calo”, que era o nome da lasca de queixo ou melón que se daba para que o fregués probase, confiando na venda inmediata. Cando o fregués saboreaba gratuitamente e non compraba, daba o calote.
10	<i>Ser um laranja</i>	Ser unha persoa que intermedia, voluntaria ou involuntariamente, transaccións financeiras fraudulentas, emprestando o seu nome, documentos ou conta bancaria para ocultar a identidade de quen a contrata. A produción de laranxas frecuentemente ten, entre outras finalidades, a intención de <u>escapar do fisco</u> . Normalmente, cando o ‘laranja’ ten ciencia de que está sendo utilizado para a práctica, é remunerado pola prestación do servizo. Noutros casos, máis comúns con persoas con pouca instrución ou baixo poder adquisitivo, o “laranja” utiliza o nome sen que o individuo teña ciencia do crime.
11	<i>Crime de colarinho branco</i>	O <i>crime do colarinho branco</i> (ou <u>crime corporativo</u> , máis correctamente) refírese ao <u>crime</u> non violento, financeiramente motivado, cometido por profesionais dos negocios e do goberno. Está relacionado con fraudes, uso de informacións privilexiadas, subornos e outras actividades practicadas, principalmente, por persoas instruídas cultural e financeiramente, e que moitas veces teñen cargos políticos ou posúen influencia no goberno. O termo “ <i>colarinho branco</i> ” posúe esa designación por facer referencia ás persoas instruídas e influentes que xeralmente visten traxe e camisa social, unha caracterización atípica do que xeralmente se ten por un criminal.
12	<i>Elefante branco</i>	<i>Elefante branco</i> é unha expresión usada de forma crítica e irónica para indicar algunha cousa que é valiosa e dispendiosa, pero non posúe ningunha utilidade práctica. Presente ou obxecto innecesario, que ten pouca ou ningunha importancia; todo o que é magnífico e caro, mais non rende.
13	<i>Acabar em pizza</i>	Ser algo errado que acaba sen ningún castigo. Segundo o xornalista Eduardo Martins, a expresión xurdiu no equipo de fútbol Palmeiras na década de 1950 cando, despois dunha grande e calorosa discusión entre os directores do club, todos foron a unha pizzeria, deixando as diferenzas atrás. Desde entón, a expresión é usada co sentido de non dar en nada, non presentar resultados.

14	<i>Dar uma de João sem braço</i>	Designa o preguiceiro, omiso ou trapalleiro que se fai o despistado para non ter que cumprir unha obriga. É o individuo que finxe non entender o que está acontecendo para sacar vantaxe dunha situación e garantir o seu propio ben.
15	<i>Marcar touca</i>	Significa dicir tonterías, vacilar, bobear, non cooperar, deixar pasar, estar distraído, estar nas verzas (“dormir no ponto”) e, por tanto, perder unha oportunidade.
16	<i>Feijão e arroz</i>	Como alimentación básica, diaria e común, pasou a significar aquilo que é de cada día, o común, unha cousa habitual, algo simple, básico ou rutineiro.
17	<i>A vaca foi para o brejo</i>	Estropearse, saír todo mal. “A vaca foi para o brejo”, no sentido literal, ocorre cando ela tolea, porque, famenta, vai alí, no tempo de seca, en busca dos últimos brotes de herba limoeira (“capim verde”). Un <i>brejo</i> é un terreo cheo de lama, enlamado. A orixe probable da expresión está no feito de que os gandeiros saben que, cando unha vaca tolea nun <i>brejo</i> , dá moito traballo sacala de alí. Así, a expresión significa algo con moita dificultade, moi difícil, moitas veces ata imposible.
18	<i>Resolver o pepino/ descascar o abacaxi</i>	Significa resolver un problema complicado, embarazoso.
19	<i>Ser cabra da peste</i>	Individuo valente, disposto ou digno de admiración. Tamén pode ser unha persoa mala temida pola súa valentía e crueldade (moi utilizada no Nordeste do país).
20	<i>Dar com os burros n'água</i>	Significa saír prexudicado, perder un negocio, non ter boa sorte. Non conterse, enganarse completamente, saír todo mal.
21	<i>Chutar o balde/chutar o pau da barraca</i>	Enfadarse, desistir. Perder o control, a calma.
22	<i>Ter um pé na senzala/ na cozinha</i>	Forma racista de falar dunha persoa de orixe negra. Infeliz recordatorio do período de escravitude no que o único lugar das mulleres negras era a cociña da casa grande (a casa do amo). A “senzala” era o aloxamento que acollía aos escravos.
23	<i>A cobra vai fumar</i>	Significa algo difícil de realizarse, que hai problemas, que a situación se vai agravar. Ten o mesmo significado que a expresión “O bicho vai pegar”: a cousa vaise poñer fea. A súa orixe data da segunda guerra mundial, cando o goberno brasileiro achegaba posturas ben cos Estados Unidos, ben coa Alemaña nazi. Nesa época, era común oír que sería máis fácil que unha cobra fumase que que o Brasil entrase na guerra. Mais entrou, no lado correcto, e como resposta á provocación, os soldados da Força Expedicionária Brasileira adoptaron un escudo cunha cobra fumando.
24	<i>Dar canja</i>	Aquilo que é fácil de facer ou resolver, que non esixe esforzo. Presentación que un cantante ou músico fai de sorpresa nun local onde moitas veces a súa presenza non era esperada. “Canja” é unha sopa feita a base de arroz ou pasta, condimentos e polo, fácil de preparar.
25	<i>Tirar água do Joelho</i>	Mexar, facer pis. É unha expresión usada normalmente por homes e xurdiu como unha forma eufemística para que os homes puidesen falar de que ían orinar sen parecer maleducados.

26	<i>Dar cano</i>	Significa cancelar un compromiso asinado, non cumprir cun compromiso xa asumido. Non cumprir o prometido.
27	<i>Queimar os últimos cartuchos</i>	Esgotar todos os recursos. Gastar a última oportunidade, a última posibilidade de conseguir algo.
28	<i>A casa de mãe Joana</i>	Lugar onde se pode facer de todo, onde ninguén manda ou todos mandan, onde todos teñen liberdade, podendo entrar e saír á vontade; balbordo, desorganización.
29	<i>Zorra total</i>	Desorde, confusión.
30	<i>Ser um boia fria</i>	O termo “boia-fria” designa a un individuo que executa un traballo asalariado na zona rural sen a obtención de vínculos de emprego. A expresión é proveniente do modo no que se alimentan, pois saen para o traballo de madrugada e xa levan as súas olas; como non teñen como quecelas, comen a comida fría. Viven nas facendas, en colonias con decenas de casas, onde, alén de recibir salario, poden facer pequenas tarefas propias, cuxa colleita venden ao propio dono da facenda ou nas cidades próximas.
31	<i>Ficar a ver navios</i>	Esperar en van, non conseguir o desexado, non alcanzar o que se pretendía, merecía ou lle prometeran.
32	<i>Angu de carço</i>	Intriga, confusión, complicación, cousa que dá resultado contrario ao esperado ou desexado. “Carço” refírese á pequena porción de fariña que non se dissolve no “angu”, unha pasta espesa que se prepara misturando, ao lume, fariña de millo (<i>fubá</i>), de mandioca ou de arroz, con auga e, ás veces, sal.
33	<i>Tirar o cavalinho da chuva</i>	Desistir dunha idea, propósito, proxecto, intento; reducir as pretensións por non haber hipótese de éxito; non ser bobo.
34	<i>Mãe (pai) coruja</i>	Dise do pai ou da nai que exalta esaxeradamente as cualidades do(s) fillo(s).
35	<i>Pagar o mico</i>	Colocarse nunha situación embarazosa ou vexatoria; pasar vergoña; ser enganado. “Mico” é denominación común a varias especies de monos do xénero <i>Cebus</i> , de pequeno porte e rabo longo.
36	<i>Ver passarinho verde</i>	Sentir felicidade; demostrar alegría. Segundo a lenda, as mozas comunicábanse cos seus namorados colocando un periquito verde preto do marco da súa ventá.
37	<i>Dar zebra</i>	Acontecer algo improbable ou un resultado inesperado.
38	<i>Estar encima da carne seca</i>	Estar nunha situación favorable, vantaxosa; dominar a situación. A orixe desta frase foi o próspero comercio da carne moito antes da chegada dos frigoríficos. Curiosamente, foi adoptada unha palabra composta, carne-seca, e non “charque”, que quere dicir o mesmo. A expresión foi motivada polos negocios dun comerciante cearense que se mudou ao Brasil meridional despois de ter perdido, nunha gran seca, todo o gando que criaba.
39	<i>Abrir mão de</i>	Deixar de lado, desistir. Ceder, abandonar.
40	<i>Pintar o sete</i>	Facer falcatruadas, facer trasnadas, diabruras ou tolerías. Facer barullo; dar que falar; divertirse; causar/provocar escándalo; causar confusión/desorde; facer e desfacer ao seu antollo (“deitar e rolar”), facer cousas pouco habituais; festexar moito; conmemorar intensamente; atormentar, maltratar.

41	<i>Estar como rei na barriga</i>	Expresión usada para referirse ás persoas que se dan moita importancia a si mesmas, que se amosan arrogantes, pedantes, vaidosas, presuntuosas. Alusión ás raíñas embarazadas por ocasión da morte do rei que non deixou herdeiro varón.
42	<i>Ser barra pesada</i>	Algo considerado perigoso, difícil ou constrinxente. Algo sen control. Fai referencia ás cousas que son complicadas de ser resoltas ou vividas. Dependendo do contexto en que este termo é aplicado, pode tamén ser interpretado como un sinónimo de individuo deshonesto, groseiro e violento. Literalmente, a palabra “barra-pesada” fai referencia ao obxecto metálico macizo en forma de cilindro que ten un peso extremadamente elevado. Por ser bastante pesada, só se consegue levantala con moito esforzo. Metaforicamente, este esforzo e dificultade serviron como orixe para o actual significado común desta palabra.
43	<i>Vestir o pijama de madeira</i>	Morrer, falecer.
44	<i>Cabra da peste</i>	Individuo valente, disposto ou digno de admiración, coraxoso, traballador. Tamén ten o sentido de persoa mala, temida pola súa valentía e crueldade. É unha expresión usada no Nordeste do Brasil.
45	<i>Enfiar/meter o pé na jaca</i>	Beber moito, “encher a cara”, non preocuparse polas consecuencias, exceder os límites. Facer unha gran parvada, cometer un erro. Comportamento abusivo.
46	<i>Passar um sabão</i>	Botar unha bronca, unha forte reprimenda.
47	<i>Ir para o beleléu</i>	Acabar, ter fin, morrer. Desaparecer. A palabra “beleléu” significa un lugar calquera, fóra do noso espazo de alcance, danos a idea dun lugar perdido e afastado de nós.
48	<i>Boi de piranha</i>	Persoa que se somete a un perigo, a un sacrificio, sen darse de conta diso, en beneficio de outra para librala dunha dificultade ou da culpa. No seu libro <i>O bode expiatório</i> , o profesor Ari Riboldi conta que a expresión xurdiu da necesidade de atravesar o gando o río no que había pirañas. O gandeiro debía escoller un animal vello ou enfermo e colocalo na auga nun lugar enriba ou debaixo do punto da travesía. Mentres que as pirañas comían o boi escollido, os demais pasaban o río e seguían o camiño sen dificultade.
49	<i>Ficar/virar uma arara</i>	Quedar moi enfadado, moi bravo, como un guacamaio (“arara”). A irritación do grito desta ave é manifestada con vehemencia, a berros.
50	<i>Dar com a língua nos dentes</i>	Revelar un segredo, ser indiscreto, falar demais. Darlle a alguén unha información que non debería ser compartida, pois é segreda.
51	<i>Arrastar a asa para alguém</i>	Estar interesado en alguén, galantear, insinuarse. Normalmente é usada cando a persoa que é o foco de interese non o percibe, mentres que outras persoas se decatan da situación.
52	<i>Quebrar o galho</i>	Resolver ou abordar unha dificultade cunha solución paliativa. Tamén pode significar facerlle un favor a alguén ou improvisar. Un “quebra-galho” é unha persoa, unha cousa ou unha maneira para resolver situacións complicadas.

53	<i>Tomar chá de cadeira</i>	Significa unha espera prolongada. É unha expresión que pode ser usada todas as veces que unha persoa agarda moito tempo por alguén ou para ser atendido en calquera servizo, sexa nunha consulta, nunha reunión, nunha entrevista ou na espera dun transporte.
54	<i>Pé de bói</i>	Persoa que ten moita disposición para o traballo; persoa moi conservadora.
55	<i>Falar com meus botões</i>	Falar/conversar consigo mesmo.
56	<i>Pegar/dar carona</i>	Solicitar/conseguir condución (de coche) gratuíta de alguén; embarcar na idea de alguén.
57	<i>Dizer cobras e lagartos</i>	Insultar, dicir cousas ofensivas e inxuriosas; falar mal de alguén.
58	<i>Ser maracujá de gaveta</i>	Persoa co rostro todo enrugado.
59	<i>Ser mandachuva</i>	Ser xefe, cabeza, líder.
60	<i>Chorar as pitangas</i>	Reclamar, suplicar, laiarse. É unha analogía da cor vermella da polpa carmesí do froito “pitanga”. Asíciase á expresión portuguesa “chorar bágoas de sangue”.
61	<i>Tirar sarro</i>	Mofar ou rirse de alguén.
62	<i>Ser um barato</i>	Ser unha persoa ou cousa legal, moi boa, espectacular.
63	<i>Dar um jeito</i>	Resolver, organizar, ordenar, arranxar, corrixir, reparar ou improvisar algunha cousa.
64	<i>Não dar no couro</i>	Non satisfacer a alguén sexualmente. O termo vén dos tocadores de tambor, instrumento musical feito a base de coiro onde se bate. Dar no coiro corresponde a bater ben.

5. Análise

As 8 expresións idiomáticas, para análise, foron escollidas aleatoriamente e extraídas do corpus elaborado para o presente estudo. Para contextualizalas procuramos textos publicados nos últimos dez anos en diferentes xornais e revistas *online*, de entre eles a *Folha de São Paulo*, nos que esas expresións aparecen en uso. Organizamos a análise colocando inicialmente o texto onde a expresión aparece coa respectiva fonde de onde foi extraída e, posteriormente, fixemos a descrición e análise delas, para explicar mellor o seu uso.

1. FEIJÃO E ARROZ/FEIJÃO COM ARROZ

Folha de São Paulo - 16/05/2017¹³

O presidente Michel Temer, numa entrevista para a *Rede Vida*.

“Às vezes digo uma palavra qualquer [e falam]: ‘O presidente disse que delação é feijão com arroz’”

¹³ https://www.noticiasao minuto.com.br/politica/387157/temer-diz-que-delacoes-nao-devemser-feijao-com-arroz?utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=buffer&utm_content=geral

Temer diz que delações não devem ser ‘feijão com arroz’

Presidente também defendeu o benefício do foro privilegiado

O presidente Michel Temer afirmou que os acordos de delação devem ser algo “excepcional” e concordou que as colaborações se tornaram “*feijão com arroz*”, sugerindo que o instituto hoje é algo muito recorrente. Em entrevista à Rede Vida, que foi ao ar nesta segunda-feira (15), ao ser questionado se a delação premiada havia virado “*feijão com arroz*” na Justiça, Temer consentiu e afirmou que os acordos servem para se obter “dados investigatórios, não dados condenatórios”.

“Não quero tirar a importância. Uma empresa aí parece que tinha 77 delatores. A Odebrecht. Aí, para usar a sua expressão... São fatos repetitivos... Eu não sei se isto é o melhor. Também não quero fazer considerações sobre isso”.¹⁴

Feijão e arroz/Feijão com arroz. É unha expresión composta por dous substantivos, *feijão* e *arroz*, unidos polas conxuncións *e* ou *com*. Xeralmente utilízase co verbo ser. No Brasil tanto o *feijão* como o arroz constitúen un alimento básico, diario na mesa do brasileiro. De aí xurdiu a expresión idiomática *ser feijão e/com arroz*, que, por analogía, significa aquilo que é básico, común, rutineiro, habitual como o prato de *feijão* con arroz. Neste tipo de expresión, como no exemplo *mala e cuia* de Perini (2010), prodúcese unha violación sintáctica que non permite que a expresión sexa cambiada por “arroz e/com feijão”, que se refire ao prato, pois perde o significado idiomático ao estar establecida nesta orde: *Feijão e arroz* (Tagnin, 2013). No texto, a expresión refírese ás delacións premiadas que se tornaron habituais nas operacións da LAVA JATO, investigación sobre corrupción. O presidente Temer propón que as delacións sexan utilizadas como datos que poidan servir para a investigación, mais que non sexan definitivas para un castigo eventual; segundo o expresidente, sería necesario xuntar todos os feitos. Cabe resaltar que o presidente tamén estaba sendo investigado e fora citado na delación da Odebrecht, na época.

2. SER UM LARANJA

Mozarildo lamenta corrupção em Roraima

*Agência Senado - 19/12/2011*¹⁵

¹⁴ Tradución do fragmento: “O presidente Michel Temer, nunha entrevista para a *Rede Vida*. “Ás veces digo unha palabra calquera [e falan]: ‘O presidente di que delatar é *feijão com arroz*’”. **Temer di que as delacións non deben ser ‘feijão com arroz’.** *O presidente tamén defendeu o beneficio do aforamento.* O presidente Michel Temer afirmou que os acordos de delación deben ser algo ‘excepcional’ e concordou en que as colaboracións se tornaran ‘*feijão com arroz*’, suxerindo que actualmente son algo moi recorrente. Na entrevista en *Rede Vida*, que se emitiu este luns (15), ao preguntarlle se a delación premiada virara ‘*feijão com arroz*’ na Xustiza, Temer asentiu e afirmou que os acordos serven para obter ‘datos para investigar, non para condenar’. ‘Non quero restarlle importancia. Unha empresa parece que tiña 77 delatores. A Odebrecht. Aí, para empregar a súa expresión... son feitos repetitivos... Eu non sei se isto é o mellor. Tampouco quero facer consideracións sobre iso”.

¹⁵ <https://senado.jusbrasil.com.br/noticias/100684985/mozarildo-lamenta-corrupcao-em-roraima>
A *grilagem de terras* é a falsificación de documentos para, ilegalmente, tomar posesión de terras desocupadas ou de terceiros, de predios ou predios indivisos; designa a venda de terras pertencentes ao poder público ou de propiedade particular mediante a falsificación de documentos de propiedade da área. O axente de tal actividade é chamado *grileiro*. https://pt.wikipedia.org/wiki/Grilagem_de_terras

Em discurso no Plenário, nesta segunda-feira (19), o senador Mozarildo Cavalcanti (PTB-RR) disse que seu estado atravessa um momento triste, diante de várias denúncias de corrupção que atingem o governador do estado, José de Anchieta Júnior (PSDB). O senador Mozarildo Cavalcante (PTB-RR), lamentou, nesta terça-feira (17), atos de corrupção atribuídos ao atual governador de Roraima, José de Anchieta Júnior. Mozarildo leu trechos de uma reportagem publicada na revista *Veja* desta semana que revela que o governador do estado é suspeito de distribuir centenas de títulos fraudulentos de terras. De acordo com a reportagem, a própria mansão que José de Anchieta possui a 30 km da capital Boa Vista seria um exemplo típico de crime de grilagem. A propriedade, segundo a revista, tem 1,1 milhão de metros quadrados e custou apenas R\$ 25 mil. O recibo de compra e venda do local revela que a casa foi comprada por um rapaz de 19 anos que o Ministério Público acredita *ser um “laranja”* usado para despistar o fato de que alguém fraudou papéis para se tornar titular da terra pública.

- Para o corrupto, fica a convicção de que vale a pena ser corrupto, porque ele não é alcançado pela Justiça, e para o eleitor fica aquela sensação, portanto, de impunidade, e que não adianta ele se esforçar para escolher candidato – criticou.¹⁶

“Hacker” preso pode ser descartado por ser Bolsonaroista

*Pragmatismo político - 26/07/2019*¹⁷

Descoberta de que um dos supostos hackers é Bolsonaroista fervoroso deixa operação da PF na berlinda e há movimentos para apontá-lo como inocente. Ocorre que a própria Polícia Federal já havia divulgado a ficha corrida do rapaz

Apontado como um “hacker” perigoso, Danilo Cristiano Marques, de 33 anos, foi um dos presos pela Polícia Federal na última terça-feira (24) na Operação Spoofing. Ele é acusado de ter invadido o Telegram de figuras como Sergio Moro, Deltan Dallagnol e até do presidente Jair Bolsonaro. No entanto, uma breve pesquisa pelas redes sociais do rapaz mostra que ele é apoiador convicto do atual governo. A família de Danilo confirma a informação e classifica o jovem como um “bolsonarista fervoroso” que participou ativamente da última campanha eleitoral. A informação que Danilo Marques é um antipetista bolsonarista surge como *uma pedra no sapato* da operação da Polícia

¹⁶ Tradución do fragmento: **“Mozarildo lamenta a corrupción en Roraima.** Nun discurso no Pleno deste luns 19, o senador Mozarildo Cavalcanti (PTB-RR) dixo que o seu estado atravesa un momento triste tras varias denuncias de corrupción que atinxen ao gobernador do seu estado, José de Anchieta Júnior (PSDB). O senador Mozarildo Cavalcanti (PTB-RR) lamentou este martes (17) os feitos de corrupción atribuídos ao actual gobernador de Roraima, José de Anchieta Júnior. Mozarildo leu anacos dunha reportaxe publicada na revista *Veja* desta semana, que revela que o gobernador do estado é sospeitoso de distribuír centos de títulos fraudulentos de terras. De acordo coa reportaxe, a propia mansión que José de Anchieta ten a 30 km da capital Boa Vista sería un exemplo típico deste acaparamento de terras ilegal. A propiedade, segundo a revista, ten 1,1 millóns de metros cadrados e só custou 25 mil reais brasileiros. O recibo de compra e venda do local revela que a casa foi comprada por un mozo de 19 anos que o Ministerio Público considera *ser un ‘laranja’* usado para despistar sobre o feito de que alguén falsificou documentación para converterse en titular de terra pública. ‘Para o corrupto, fica a convicción de que paga a pena ser corrupto porque a Xustiza non o alcanza, mentres que no elector queda unha sensación, por tanto, de impunidade e que non o leva a esforzarse para escoller candidato’, criticou”.

¹⁷ <https://www.pragmatismopolitico.com.br/2019/07/hacker-presos-pode-ser-descartado-por-ser-bolsonarista.html>

Federal e já há movementos para tentar descartá-lo. Familiares alegam que Marques não tem nenhuma ligação com os ataques hackers e foi pego por *ser um “laranja”* da dupla Walter Delgatti Neto, 30, e Gustavo Henrique Elias Santos, 28. Ele é amigo dos dois há 15 anos. Para livrar Marques, a investigação terá de fazer um enorme jogo de cena. Isto porque a própria Polícia Federal vazou anteriormente que ele, junto com Delgatti, teriam trocado em dólares e euros cerca de R\$ 90 mil, nos aeroportos do Rio e de Natal, supostamente para comprar armas.¹⁸

Ser um laranja é unha expresión de orixe incerta. O termo “laranja” pertence á xerga utilizada entre policías para referirse a alguén que “presta” o nome para ocultar a orixe de transaccións financeiras e comerciais criminosas (principalmente, ocultación de patrimonio, crimes de evasión fiscal, lavado de diñeiro), encubriendo a identidade do verdadeiro responsable do crime ou destinatario de diñeiro ilícito, especialmente en operacións que investigan eses crimes e corrupción. Cando o “laranja” ten consciencia de que está sendo utilizado para a práctica, é remunerado pola prestación do servizo. Hai outros casos máis comúns con persoas que teñen pouca formación ou baixo poder adquisitivo, nos que o “laranja” ten o nome utilizado indebidamente sen que sexa consciente do delito. Algúns asocian a expresión á “testa de ferro”. Nos dous textos de onde foi extraída a expresión, amósanse as fraudes realizadas por persoas ligadas aos políticos (como o *hacker* bolsonarista) ou os propios políticos son os protagonistas (como José de Anchieta Júnior, gobernador de estado). Nos dous textos dáse a entender que ambos son conscientes do crime que cometen como *laranjas*.

3. COLOCAR A BOCA NO TROMBONE

Em 2016, doleiro ameaçou ‘colocar a boca no trombone’

O Antagonista - 03/05/2018 ¹⁹

Dario Messer, um dos doleiros alvos da Operação Câmbio, Desligo, disse em 2016 a um repórter de *O Globo* que tinha sido “*boi de piranha*” de políticos que o enredaram no mensalão. O jornal resgatou a conversa, travada com o repórter por um aplicativo

¹⁸ Tradución do fragmento: “**O ‘hacker’ detido pode ser liberado por ser bolsonarista.** *A revelación de que un dos supostos hackers é un fervoroso bolsonarista sitúa a operación da PF no punto de mira e xa hai movementos para que sexa considerado inocente. A propia Policía Federal xa divulgara os antecedentes do mozo. Considerado un ‘hacker’ perigoso, Danilo Cristiano Marques, de 33 anos, foi un dos detidos pola Policía Federal o pasado martes 24 durante a Operación Spoofing. Está acusado de invadir o Telegram de figuras como Sergio Moro, Deltan Dallagnol e mesmo o presidente Jair Bolsonaro. No entanto, unha breve investigación das redes sociais do mozo mostra que é un seguidor convencido do actual goberno. A familia de Danilo confirma a información e cualifica ao rapaz de ‘bolsonarista fervoroso’ que participou activamente na última campaña electoral. A información de que Danilo Marques é un antipetista [‘que rexeita o Partido dos Trabalhadores’] bolsonarista converteuse numa pedra no sapato [‘nunha pedra no zapato’] na operación da Policía Federal e xa hai movementos para intentar liberalo. Algúns familiares alegan que Marques non ten relación ningunha cos ataques *hackers* e que lle pagaron para *ser un ‘laranja’* de Walter Delgatti Neto (30) e Gustavo Henrique Elias Santos (28), dos que é amigo dende hai 15 anos. Para deixar libre a Marques, a investigación tería que dar un xiro de 180 graos. Isto débese a que a propia Policía Federal xa avanzara que el, xunto con Delgatti, terían trocado en dólares e euros preto de 90 mil reais nos aeroportos de Río e de Natal, supostamente para mercar armas”.*

¹⁹ <https://www.oantagonista.com/brasil/em-2016-doleiro-ameacou-colocar-boca-no-trombone/>

de troca de mensaxens, em que Messer prometía “*colocar a boca no trombone*” contra seus algozes. “Estou assistindo de camarote esses políticos se ferrarem, entre eles alguns políticos que mandaram o Toninho da Barcelona mentir e outros que tentaram me achacar. A minha vida inteira fiquei quieto sem reagir, não sei se foi bom ou ruim, mas agora falta pouco para a sentença. Aí vou *colocar a boca no trombone!*”, disse o doleiro.²⁰

Colocar a boca no trombone. Expresión idiomática cuxa probable orixe está no feito de que o trombón é un instrumento cun son bastante potente e con grande alcance. Por ese motivo, explícase que *colocar/pôr/botar a boca no trombone* é espallar unha información a moitas persoas. A expresión gañou “o mundo”, “caiu na boca do povo” (metaforicamente falando) cun novo significado, idiomático, cando unha persoa quere reclamar e esixir os seus dereitos. Tamén significa revelar un segredo, denunciar algunha fraude que tal vez outros non teñan a coraxe de acusar. No texto, a expresión é utilizada por un “doleiro”²¹ que ameaza con delatar políticos de alto nivel para os cales prestou os seus servizos. Xeralmente, durante as Operacións da LAVA JATO da Policía Federal, algúns dos albos decidiron optar pola delacións premiadas para minimizar os anos de condena. A expresión pode aparecer cos verbos *pôr/botar/colocar*.

4. BOI DE PIRANHA

Expresión composta por dous substantivos que tamén aparece no texto anterior, polo que aproveitamos para analízala dentro dese contexto. Contan que o *boi de piranha* é o bovino vello ou enfermo que o gandeiro escolle para atravesar o río para saber se hai ou non pirañas. O pobre animal é devorado vivo, sacrificado para que os outros animais sobrevivan. Hai unha especie de analogía desa situación co significado idiomático que a converteu popular; refírese a algo de pouco valor que pode ser sacrificado para que outros poidan sobrevivir; así, é aquela persoa que se somete ou é sometido a un sacrificio para librar a outra persoa dunha dificultade ou culpa. No texto, a expresión aparece na fala do *doleiro* que reclama que fora usado por políticos como fachada, prestándolles os seus servizos, considerados ilícitos, e ameaza con delatar o caso se é preso ou condenado na LAVA JATO. A expresión utilízase co verbo ser.

²⁰ Tradución do fragmento: “En 2016, un doleiro ameazou con ‘colocar a boca no trombone’ [literalmente, ‘poñer a boca no trombón’; en galego, ‘tirar da manta’]. Dario Messer, un dos *doleiros* branco da Operación Cambio, Desligo, díxolle en 2016 a un reporteiro de *O Globo* que fora *boi de piranha* de políticos que o enredaran nos sobornos. O xornal recuperou a conversa, mantida co reporteiro a través dunha aplicación de mensaxería, na que Messer prometía ‘colocar a boca no trombone’ contra os seus verdugos. ‘Estou vendo ao que se aferran eses políticos, entre os que están algúns que mandaron mentir a Toninho da Barcelona e outros que tentaron imputarme. Durante toda a miña vida estiven calado, sen opoñerme; non sei se foi bo ou malo, pero agora falta pouco para a sentença. E aí vou *colocar a boca no trombone!*’, dixo o doleiro”.

²¹ Individuo que actúa ás marxes da lei e do sistema financeiro; aquel que compra e vende dólares no mercado negro. A quen se caracteriza como “doleiro”, a Policía Federal inclúe nos crimes de lavado de diñeiro e evasión de divisas. Desda forma, enténdese que o “doleiro” é quen converte moedas dun país sen autorización ou alén dos límites permitidos polas leis vixentes.

5. RODAR A BAIANA

*Folha de Valinhos - 31/03/2020*²²

Jair Fini

“...mas é ciúme, ciúme de você...”

No ano de 1968, Roberto Carlos fazia muito sucesso cantando “ciúme de você”, composta por Luiz Ayrão, a música tocava a todo instante ficando muito tempo nas paradas. Dizem os especialistas que o ciúme é bem pior do que o corona vírus, pois quase todo mundo já sofreu com ele, não importa o lugar, condição social, sexo ou idade. No réveillon de 2016 a cantora Ivete Sangalo foi acometida de um surto de ciúmes quando apresentava show na cidade de Guarajuba na Bahia. Ela viu de cima do palco o seu marido, o nutricionista Daniel Cady tagarelando com uma moça no canto do palco, no lado da plateia; Ivete olhou uma vez viu os dois rindo e não gostou, olhou a segunda vez e como o papo corria à solta com sorrisos de ambos, Ivete parou de cantar de repente e no meio da música soltou o desabafo ciumento: “Quem é essa papai? *está cheia de assunto* hein! Vou lhe *dar uma porrada*”. É parece que a cantora de Juazeiro tentou *rodar à baiana*.²³

Rodar a baiana. Expresión idiomática, que aínda que pareza que ten orixe na Bahía, xurdiu verdadeiramente en Río de Xaneiro, rexión que era palco de famosos desfiles dos *blocos* de Carnaval, onde as *baianas* eran a principal atracción, sempre rodando as súas saias coloridas. Segundo di a tradición, no medio dos desfiles de *blocos*, algúns rapaces beliscaban ás mulleres vestidas de *baiana* e, para acabar co problema, homes capoeiristas vestíronse de *baiana* e, ao primeiro sinal de falta de respecto, usaban os seus coñecementos de capoeira para golpear aos agresores. Como a lingua é algo vivo que muda en todo momento, que se transforma segundo a necesidade, a expresión adquiriu un significado metafórico: “persoa atrevida ou insolente, que arma escándalos e que pide explicacións de forma, xeralmente, escandalosa”. No texto, o xornalista conta que á cantora Ivete Sangalo, unha das máis famosas no Brasil e na Bahía (a súa terra natal), durante o *show* de fin de ano de 2016, non lle gustou a conversa que o seu marido estaba tendo cunha fan e ameazou á moza verbalmente, avisándoa de que lle ía *dar porrada* (agresión corporal) e *vai rodar a baiana*, o que significa que vai ter loita, confusión, por conta do ciúme da cantora, que incluso esquece que está no medio dun show e diante dunha multitude de fans.

²² <https://www.folhadevalinhos.com.br/perfil/jair-fini-7>

²³ Tradución do fragmento: “**Jair Fini.** ‘...pero teño celos, celos de ti...’. No ano 1968, Roberto Carlos tivo moito éxito coa canción ‘Ciúme de você’ (‘Celos de ti’), composta por Luiz Ayrão; a música soaba constantemente e mantívose durante moito tempo nas listas. Din os especialistas que os celos son peores que o coronavirus, pois case todo o mundo sufriu con eles, sen importar o lugar, a condición social, o sexo ou a idade. Na festa de fin de ano de 2016, a cantante Ivete Sangalo sufriu un ataque de celos cando presentaba o espectáculo na cidade de Guarajuba, na Baía. Sobre o escenario, viu ao seu marido, o nutricionista Daniel Cady, leriando cunha moza nun recanto do escenario, no lado do patio de butacas; Ivete viuunos a primeira vez rindo e non lle gustou; ao mirar por segunda vez e, como a conversa discorría entre sorrisos dos dous, Ivete deixou de cantar de súpeto e, no medio da música, estalou nun ataque de celos: ‘Quen é esa? *Está cheia de assunto*, eh? Voulle *dar uma porrada*’. E parece que a cantante de Juazeiro tentou *rodar à baiana*”.

6. TER CAROÇO NESSE ANGU

BOCA MALDITA - 03/07/2019²⁴ 25

“Tem caroço nesse angu”, diz Romanelli sobre acordo de leniência com o pedágio

O deputado Romanelli (PSB) voltou a criticar nesta quarta-feira, 2, o acordo de leniência feito com a Rodonorte e considera “muito estranho” a prorrogação do prazo, sustentada pelo MPF (Ministério Público Federal), para a definição da lista de obras que deverão ser executadas pela concessionária. “*Tem angu nesse caroço* já que o DER já listou as obras e agora o MPF posterga seu endosso na lista. E ainda tem questões relativas aos seguros das obras, tem até seguro para o acordo de leniência”, disse.

Segundo Romanelli, o acordo é lesivo e contrário ao interesse público. “Não houve qualquer discussão prévia, qualquer participação da sociedade. Nem o DER, Ministério Público Estadual ou a Procuradoria Geral do Estado foram chamados a participar. O acordo deveria obrigar a concessionária a realizar as obras que ela não fez. Mas não obriga, não contempla a duplicação da BR-376, a Rodovia do Café, entre Ponta Grossa e Apucarana e deixa de fora também a duplicação entre Pirai e Jaguaíva”.

Prazo – “Todos sabemos que o pedágio é superfaturado e que a tarifa do Paraná é uma tarifa injusta. O acordo de leniência deveria prever que a Econorte realize todas as obras previstas no contrato original e que devolva aos cofres públicos os valores que cobrou indevidamente. A dívida que a Rodonorte tem com o Estado é muito maior que os valores propostos no acordo e beira a R\$ 2,5 bilhões”, completa o deputado.²⁶

Ter caroço nesse angu. A expresión idiomática significa que alguén está escondendo algunha cousa. Denota algo difícil, complicado, sen solución, ou unha situación opriminte. O *Dicionário Aurélio* rexistra tamén o seu uso como sinónimo de intriga, rexoubé. O “angu”, feito de fariña de millo ou fariña de mandioca, era a alimentación dos escravos no Brasil. Moitas veces, a escrava cocifeira escondía un anaco de carne ou algúns torresmos debaixo do *angu* servido ao seu protexido. A expresión comezou a ser usada cando se

²⁴ <https://www.bocamaldita.com/tem-angu-nesse-caroco-diz-romanelli-sobre-acordo-de-leniencia-com-o-pedagio/>

²⁵ <https://ensinarhistoriajoelza.com.br/stj/wp-content/uploads/2017/11/tem-caroc%C3%A7o-nesse-angu.png>

²⁶ Tradución do fragmento: “**Tem caroço nesse angu**, di Romanelli sobre o *acordo de leniência coa peaxe*. O deputado Romanelli (PSB) volveu criticar este mércores 2 o *acordo de leniência* (‘acordo de indulxencia’) feito con Rodonorte e considera ‘moi sospeitosa’ a prórroga do prazo, sustentada polo MPF (Ministério Público Federal), para a definición da listaxe de obras que deberán ser executadas pola concesionaria. ‘*Tem angu nesse caroço*, xa que o DER xa listou as obras e agora o MPF posterga a súa aprobación da listaxe. E aínda hai cuestións relativas aos seguros das obras, ten ata seguro para o *acordo de leniência*’, dixo. Segundo Romanelli, o acordo é lesivo e contrario ao interese público. ‘Non houbo discusión previa nin participación da sociedade. Nin o DER, o Ministério Público Estadual ou a Procuradoria Geral do Estado foron chamados a participar. O acordo debería obrigar á concesionaria a realizar as obras que non está a facer. Pero non obriga, non contempla o desdobraemento da BR-376, a Rodovia do Café, entre Ponta Grossa e Apucarana e deixa fóra tamén o desdobraemento entre Pirai e Jaguaíva’. Prazo - ‘Todos sabemos que a peaxe ten unha sobrefacturación e que a tarifa do Paraná é unha tarifa inxusta. O *acordo de leniência* debería prever que a Econorte realice todas as obras previstas no contrato orixinal e que devolva ás arcas públicas os valores que cobrou indevidamente. A débeda que Rodonorte ten co Estado é moito maior que os valores propostos no acordo e sitúase ao redor dos 2,5 mil millóns de reais’, engade o deputado”.

sospeitava que o escravo escondía algo do señor. No texto, o deputado critica o “acordo de leniência” feito coa empresa RODONORTE (a prórroga de prazo sustentada polo Ministério Público Federal para a definición da lista de obras que deberán ser executadas pola concessionaria), pois non houbo ningunha discusión previa e non entende que se inclúa ata un seguro para o *acordo de leniência*. Demostra que hai unha superfaturación na peaxe, e outras supostas fraudes que fan que teña a desconfianza de que por detrás dese acordo haxa algunha acción ilícita, e que polo tanto precisan ser *colocadas as cartas na mesa* e descubrir *se tem carço nesse angu* o que en español corresponde á expresión *haber gato encerrado*.

7. BANANEIRA QUE JÁ DEU CACHO

*Política Livre - 13 de fevereiro de 2018*²⁷

Ciclo do PT é “bananeira que já deu cacho”, diz Jutahy sobre eleições

Presente no Camarote do Prefeito, localizado no circuito Osmar (Campo Grande), no último dia de Carnaval de Salvador, o deputado federal Jutahy Magalhães Jr (PSDB), que postula uma vaga ao Senado nas eleições de outubro, disse acreditar na candidatura do prefeito Antonio Carlos Magalhães Neto (DEM) ao Governo do Estado. “Eu acredito, pois existe um sentimento muito forte na Bahia que deseja renovação, competência administrativa, e ele representa isso. Inclusive porque é um ciclo e o ciclo do PT é *bananeira que já deu cacho*. Desejo de forma muito legítima, como pretendo participar na chapa na vaga ao Senado”, afirmou em conversa com o Política Livre.²⁸

BANANEIRA QUE JÁ DEU CACHO

*Milton Neves. 13/01/2017*²⁹

Bananeira que já deu cacho ainda pode alimentar clubes brasileiros!...

Você sabe o motivo de a bananeira ser cortada após a colheita do fruto? Isso acontece porque, pouco tempo depois de dar cacho, a planta seca e morre. E, se ela não for retirada, acaba atrapalhando o desenvolvimento das novas mudas. Por isso, surgiu por aí uma expressão que muito provavelmente você já tenha escutado. “Ah, fulano é *bananeira que já deu cacho*...”. Ou seja, ele não tem mais o que acrescentar em determinado assunto. E eu gosto muito de empregar esta expressão em assuntos futebolísticos. Por exemplo,

²⁷ <https://politicalivre.com.br/2018/02/ciclo-do-pt-e-bananeira-que-nunca-deu-cacho-diz-jutahy-sobre-eleicoes/>

²⁸ Tradución do fragmento: “**Ciclo do PT e ‘bananeira que já deu cacho’, di Jutahy sobre as eleccións.** Presente no palco do alcalde, localizado no circuito Osmar (Campo Grande), no último dia de Carnaval de Salvador, o deputado federal Jutahy Magalhães Jr. (PSDB), que se presenta ao Senado nas eleccións de outubro, dixo ter confianza na candidatura do alcalde Antonio Carlos Magalhães Neto (DEM) ao Governo do Estado. ‘Eu teño confianza, pois hai un sentimento moi forte na Baía de desexo de renovación, competencia administrativa, e el representa todo iso. Incluso porque é un ciclo e o ciclo do PT é *bananeira que já deu cacho*. Deséxoo de forma lexítima ao igual que pretendo formar parte da listaxe electoral ao Senado’, afirmou nunha conversa con *Política Livre*”.

²⁹ <https://blogmiltonneves.uol.com.br/blog/2017/01/13/bananeira-que-ja-deu-cacho-ainda-pode-alimentar-clubes-brasileiros/>

costumo dizer que quando um jogador não consegue mais lugar em clubes europeus e decide vir jogar no Brasil, é porque ele é *bananeira que já deu cacho*.³⁰

Bananeira que já deu cacho é unha expresión que tamén se utiliza en Portugal. Nela faise unha analoxía coa planta, a bananeira, que despois da colleita do froito, é cortada. Se non é cortada, a bananeira seca despois de sacar o acio, ou sexa, esa matriz non dará máis froitos. Así, o significado idiomático é “algo ou alguén que está en decadencia, perdeu a vitalidade; xa deu o que tiña que dar”. Escollemos dous textos onde aparece a expresión: o primeiro está relacionado coa política e o segundo refírese ao eido do fútbol. No primeiro texto, o entón candidato ao senado Jutahy Magalhães Jr., do Partido da Social Democracia Brasileira, en ton de crítica á xestión do gobernador do Estado da Bahía, Rui Costa, do Partido dos Trabalhadores, di que o PT xa deu o que tiña que dar e que cría que o candidato do Partido dos Democratas, Antonio Carlos Magalhães Neto, prefecto da Bahía, gañaría a elección de 2018 para gobernador do Estado, o que realmente non aconteceu. Como candidato da oposición, Jutahy Magalhães utiliza a frase *bananeira que já deu cacho* de forma despectiva e irónica para referirse ao PT. No segundo texto, Milton Neves, comentarista de fútbol, fala sobre xogadores brasileiros que son contratados por clubs europeos e, cando non conseguen máis lugar neses clubs, volven para continuar a súa carreira no Brasil. Para Milton, eses xogadores están practicamente en decadencia; por iso, o comentarista considera que son *bananeira que já deu cacho*. Quizais Milton esté a facer unha crítica aos xogadores co obxectivo de que xoguen máis en clubs brasileiros e representen ao seu país.

8. TER UM PÉ NA SENZALA

Política Real - 21/11/2019³¹

COMENTÁRIO DO DIA: **Pé na senzala, pé na oca!**

Fernando Henrique Cardoso, o ex-presidente do Brasil que era sociólogo, sem dizer que lembrava Gilberto Freire, o homem de “Casa Grande...”, já dizia que todo brasileiro tem um *pé na senzala*.³²

Ter um pé na senzala/ter um pé na cozinha. É unha expresión prexuízosa, unha forma racista de falar dunha persoa de orixe negra, infeliz recordatorio do período da escravitude no que o único lugar permitido ás mulleres negras era a cociña da casa grande. As

³⁰ Tradución do fragmento: “*Bananeira que já deu cacho* aínda pode alimentar clubs brasileiros!... Vostede sabe por que se corta a bananeira despois da colleita do froito? Faise porque, pouco tempo despois de *dar cacho* (‘dar froito’), a planta seca e morre. E, se non se retira, acaba impendendo o desenvolvemento das novas mudas. Por iso, xurdiu por aí unha expresión que é moi probable que vostede xa escoitase algunha vez. ‘Ah, fulano é *bananeira que já deu cacho*...’. Ou sexa, el non ten nada máis que achegar en determinado asunto. E a min gústame moito empregar esta expresión en asuntos futbolísticos. Por exemplo, adoito dicir que, cando un xogador xa non ten lugar en clubs europeos e decide vir xogar ao Brasil, é porque é *bananeira que já deu cacho*”.

³¹ <https://politicareal.com.br/noticias/nordestinas/581036/comentario-do-dia-pe-na-senzala-pe-na-oca>

³² Tradución do fragmento: “COMENTARIO DO DÍA: **Pé na senzala, pé na oca!** Fernando Henrique Cardoso, o ex-presidente do Brasil que era sociólogo, sem dicir que lembrava a Gilberto Freire, o home de ‘Casa Grande...’, xa dicía que todo brasileiro ten un *pé na senzala*”.

senzalas eran grandes aloxamentos que se destinaban á estadia de escravos nas facendas do Brasil. No texto, o expresidente do Brasil, Fernando Henrique Cardoso, utiliza esta expresión para facer alusión ao feito de que o pobo brasileiro é multirracial e ten unha forte influencia africana nas súas raíces. No artigo titulado “Racismo disfarçado”, de Juliana Mittelbach e publicado o 4 de xaneiro de 2016³³, a autora expresa:

*“Nasceu com um pé na cozinha”, “Tem um pé na senzala” – Os negros não eram escravos. Eles foram escravizados. Associar a senzala ou a cozinha a sua origem é de uma crueldade insana. A presença das negras na cozinha era permitida nas casas grandes para execução das tarefas domésticas e para facilitar o assédio e estupro por parte dos senhores. Retire essa expressão do seu vocabulário com urgência!*³⁴

Estamos totalmente de acordo coa autora e reafirmamos que a expresión é, alén de racista, prexuzosa e pexorativa.

5.1. Conclusión da análise

Foron compiladas 64 expresións. Os datos obtidos como resultado da pesquida amosan que hai unha cantidade considerable de expresións nas que se utiliza a metáfora animal: bicho, serpe, boi, macaco, caranguexo, elefante, vaca, cobra, cabra, zorra, mono, paxariño, cebrá, cabra, piraña, guacamaio e lagarto. Os alimentos tamén están presentes nestas expresións, especialmente as froitas: pitanga, laranxa, ananás, xaca (ou “panapén”), maracuxá, pepino, pizza, *feijão* (“feixón”) e arroz. Tamén atopamos partes do corpo: brazo, man, boca, lingua, dentes, instrumento musical, trombón etc.

A expresión *chorar as pitangas* atopa o seu correspondente na expresión portuguesa *chorar lágrimas de sangue*. A expresión *bananeira que já deu cacho* emprégase tamén en Portugal. Algunhas expresións utilizan máis dun verbo sen que o significado se vexa afectado, como, por exemplo: *botar/colocar/pôr a boca no trombone*; *ter/haver boi na linha*; *dar/levar/sofrer calote*; *ficar/virar uma arara*; *botar/colocar/enfiar o pé na jaca*. A expresión *barra pesada*, dependendo do contexto no que é utilizada, pode tamén interpretarse como individuo deshonesto, groseiro e violento ou para calificar algo de perigoso, difícil ou opriminte. Tamén é común para referirse a que determinada situación ou persoa transmite confianza, respecto e competencia. No caso de *abalou Bangu*, aínda que xa teña máis de medio século, é usada actualmente. O que motivou o nacemento da expresión foi un feito que asustou bastante á poboación na época: en agosto de 1958, houbo unha grande explosión nun navío das forzas armadas no barrio de Deodoro, en Río de Xaneiro, o maior complexo de América Latina nesa época (formado por dez naves e sesenta depósitos de armamento bélico). Como o estrondo foi moi grande, algo

³³ <https://julianamittelbach.wordpress.com/2016/01/04/racismo-disfarçado/>

³⁴ Tradución da cita: “Nasceu com um pé na cozinha” (en galego, *naceu cun pé na cociña*), “Ten un pé na senzala” (é dicir, *ten un pé na senzala*) – Os negros non eran escravos. Foron escravizados. Asociar a *senzala* ou a *cociña* á súa orixe é dunha crueldade insá. A presenza das negras na *cociña* estaba permitida nas casas grandes para a execución das tarefas domésticas e para facilitar o asedio e estupro por parte dos señores. Retire esa expresión do seu vocabulario con urxencia!”.

de moito impacto, fixo que os habitantes de Bangu e barrios adxacentes, moi asustados, abandonaran correndo as súas casas, sen saber ao certo o que estaba acontecendo. As persoas dicían que “*abalou de Deodoro até Bangu*”. Co tempo, o “*abalou até Bangu*” converteuse en “*abalou Bangu*”. A pesares de vir dunha situación ben tensa, a expresión, segundo usuarios da mesma, quere dicir que alguen fixo algo bonito, arrasou, “mandou bem”. No caso das expresións *ter caroco nesse angu* e *ter um pé na senzala*, estas teñen que ver coa época da escravitude.

A análise das expresións corrobora a afirmación de González Rey (2007: 117) onde expresa que estas expresións estereotipadas transmiten representacións mentais moi asentadas na comunidade lingüística onde foron creadas e que, en ocasións, contribúen a perpetuar ideas, independentemente da súa veracidade.

Ortiz Alvarez (2007: 160), ao igual que González Rey (2007), suxire que as unidades fraseolóxicas deben ser incluídas nas aulas de lingua, pois “propiciar o contato do aprendiz da língua-alvo com as expressões idiomáticas ampliaria as suas capacidades de análise e de produção de textos em situações de comunicação interativa onde elas são utilizadas”³⁵. Navarro (2004: 3) tamén comparte tal opinión e recomenda que “[...] é possível e necessário ensinar um vocabulário que inclua estas combinações, de modo gradual, desde o nível inicial, adotando como critérios fundamentais a frequência de uso, a estrutura sintática e as capacidades semânticas e pragmáticas”³⁶.

6. Consideracións finais

Sen dúbida, as expresións idiomáticas reflicten as características culturais dunha comunidade lingüística e están construídas nas prácticas e experiencias desenvolvidas polos seus membros, amosando a súa identidade. Esas construcións evocan realidades construídas cognitivamente e constitúen unha unidade codificada e convencional sempre preparada para servir á intencionalidade do locutor en calquera contexto/situación comunicacional. O que leva ao individuo a usar expresións idiomáticas é o desexo de engadirlle á mensaxe algo que a linguaxe convencional non podería cumprir. As metáforas que a compoñen son a guía invisible que as enriquece ao darlles forza e sutileza, que enfatiza a intensidade dos sentimentos e que pode aínda atenuar o impacto dunha declaración austera, con humor ou ironía.

As expresións idiomáticas están presentes na fala diaria, nos xornais, na radio, na TV, en discursos políticos, campañas electorais, letras de cancións, na literatura, na internet, etc. O seu uso non se restrinxe a un aspecto específico da nosa vida, nin a un determinado grupo social: son unha parte importante da comunicación informal, escrita e falada, mais tamén son usadas no discurso e correspondencia formais. Coñecer e recoñecer o

³⁵ Tradución da cita: “propiciar o contacto do aprendiz da lingua meta coas expresións idiomáticas ampliaria as súas capacidades de análise e de produción de textos en situación de comunicación interactiva onde estas se empregan”.

³⁶ Tradución da cita: “[...] é posible e necesario ensinar un vocabulario que inclúa estas combinacións de modo gradual, dende o nivel inicial, adoptando como criterios fundamentais a frecuencia de uso, a estrutura sintática e as capacidades semánticas e pragmáticas”.

seu significado constitúe unha forma de aliviar e reducir os malentendidos culturais e sociais. Polo tanto, será preciso traballar as expresiões idiomáticas de forma explícita na aula de lingua de maneira que se desenvolva a competencia metafórica, a competencia fraseolóxica e a competencia comunicativa.

7. Referencias bibliográficas

- ANDRADE, Karylleila dos S. e BASTIANI, Carla (2012): “Viajantes naturalistas do século XIX na região da Província de Goiás: levantamento de topônimos indígenas”, en *ANTARES* 8 (4), 2012, 169-184.
- BARBOSA, Maria Aparecida (1996): *Léxico, produção e criatividade: processos do neologismo*. San Paulo: Plêiade.
- BIDERMAN, Maria Tereza Camargo (2001): *Teoria linguística: teoria lexical e linguística computacional*. San Paulo: Martins Fontes.
- (1999): “Conceito linguístico de palabra”, en BASÍLIO, Margarida (org.): *Palabra*. 1ª ed. Río de Xaneiro: Grypho, 81-97.
- BRONCKART, Jean-Paul (1985): *Le fonctionnement des discours: un modèle psychologique et une méthode d'analyse*. Lausanne: Delachaux & Niestlé.
- CARVALHO, Nelly (2009): *Empréstimos linguísticos na língua portuguesa*. San Paulo: Cortez.
- CHARTERIS-BLACK, Jonathan (2004): *Corpus approaches to critical metaphor analysis*. Nova Iorque: Palgrave Macmillan.
- CORPAS PASTOR, Gloria (1996): *Manual de fraseología española*. Madrid: Gredos.
- DUARTE, Maria Susana de Almeida (2006): *As expressões idiomáticas na língua e no discurso: um olhar sobre as crônicas de Miguel Esteves Cardoso. Dissertação de mestrado*. Porto: Universidade do Porto.
- EAGLETON, Terry (2005): *A ideia de cultura. Tradução de Sandra Castello Branco*. San Paulo: UNESP.
- FONTES FILHO, Aristides (2006): *O dito pelo não dito: Dicionário de expressões idiomáticas*. San Paulo: Libra Três.
- FLORES d'ARCAIS, Giovanni (1993): “The comprehension and semantic interpretation of idioms”, en CACCIARI, Cristina e TABOSSI, Patrizia (eds.) (1993): *Idioms: Processing, structure, and interpretation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 79-98.
- GONZALEZ REY, Maria Isabel (2007): *La didactique du français idiomatique*. Fernelmont: E.M.E.
- GURILLO, Leonor (1998): *La fraseología del español coloquial*. Barcelona: Ariel.
- HALL, Stuart (2006): *A identidade cultural na pós-modernidade*. 11.ª ed. Río de Xaneiro: DP&A.
- JORGE, Guilhermina (2001): “Algumas reflexões em torno das expressões idiomáticas enquanto elementos que participam na construção de uma identidade cultural”, en *Polifonia* 4. Lisboa: Ed. Colibri, 215-222.
- KÖVECSSES, Zoltán (2002): *Metaphor A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

- (2010): *Metaphor: a practical introduction*. 2.ª ed. Nova Iorque: Oxford University Press.
- KRAMSCH, Claire (1993): *Context and culture in language teaching*. Oxford: Oxford University Press.
- (1998): *Language and culture*. Oxford: Oxford University Press.
- LAKOFF, George e JOHNSON, Mark (1980): *Metaphors we live by*. Cambridge: Cambridge University Press.
- (2002): *Metáforas da vida cotidiana*. San Paulo: Educ. Campinas - Mercado de Letras.
- LAKOFF, George e TURNER, Mark (1989): *More than cool reason: a field guide to poetic metaphor*. Chicago: Chicago University Press.
- MENDES, Edleise (2002): “Aprender a língua, aprendendo a cultura: uma proposta para o ensino de Português língua estrangeira”, en CUNHA, Maria Jandyrá e SANTOS, Percília (org.): *Tópicos em Português língua estrangeira*. Brasília: EDUNB, 185-202.
- MONROY CASAS, Rafael e HERÁNDEZ CAMPOY, Juan Manuel (1995): “A sociolinguistic approach to the study of idioms: some anthropolinguistic sketches”, en *Cuadernos de Filología Inglesa* 4 Murcia, 43-61.
- NAVARRO, Carmen (2004): *Didáctica de las unidades fraseológicas. Cultura e intercultural en la enseñanza de español como lengua extranjera*. Universidad de Barcelona. Disponível en: <http://www.ub.edu/filhis/culturele/cnavarro.html/>. Acesso: 14 xuño 2018.
- ORTIZ ALVAREZ, Maria Luisa (2012): *Tendências atuais na pesquisa descritiva e aplicada em Fraseologia e Paremiologia*. Campinas: Pontes Editores.
- (2007): “As expressões idiomáticas nas aulas de ELE: um bicho de sete cabeças?”, en GONZÁLEZ REY, Maria Isabel (org.): *Les expressions figées en didactique des langues étrangères*. Fernelmont: EME, 159-179.
- PENADÉS MARTÍNEZ, Inmaculada (1999): *La enseñanza de las unidades fraseológicas*. Madrid: Arco/Libros.
- (2002): *Diccionario de locuciones verbales del español*. Madrid: Arco/Libros.
- (2005): *Diccionario de locuciones adverbiales para la enseñanza del español*. Madrid: Arco/Libros.
- (2008): *Diccionario de locuciones nominales adjetivas y pronominales para la enseñanza del español*. Madrid: Arco/Libros.
- PERINI, Mario (2010): *Gramática do Português Brasileiro*. San Paulo: Parábola Editorial.
- RUIZ GURILLO, Leonor (1998): *La fraseología del español coloquial*. Barcelona: Ariel.
- SÁ, Edmilson José de (2011): “O léxico na região Nordeste: questões diatópicas”, en *ReVEL*, 17 (9), 244-261.
- SECO, Manuel; ANDRÉS, Olimpia e RAMOS, Gabino (2004): *Diccionario fraseológico documentado del español actual: locuciones y modismos españoles*. Madrid: Santillana.
- SILVA, Tomaz Tadeu da (2000): *Identidade e Diferença: a perspectiva dos estudos culturais*. Petrópolis: Vozes.

- SCHRÖDER, Ulrike Agathe (2008): “Da teoria cognitiva a uma teoria mais dinâmica, cultural e sociocognitiva da metáfora”, en *Alfa*, 52 (1), 39-56.
- TAGNIN, Stella E. O. (2013): *O jeito que a gente diz: combinações consagradas em inglês e português*. Barueri; San Paulo: DISAL.
- TRISTÁ PÉREZ, Antonia María e CÁRDENAS MOLINA, Gisela (2016): *Diccionario ejemplificado del Español de Cuba*, Tomo II. La Habana: Editorial de Ciencias Sociales.
- URBANO, Hudinilson (2018): *Dicionário brasileiro de expressões idiomáticas e ditos populares: desatando nós*. San Paulo: Editora Cortez.
- WOODWARD, Kathryn (2009): “Identidade e diferença: uma introdução teórica e conceitual”, en SILVA, Tomaz Tadeu da (org.): *Identidade e diferença: a perspectiva dos Estudos Culturais*. Petrópolis: Vozes, 7-72.
- XATARA, Claudia Maria e SECO, Mariele (2014): “Culturemas em contraste: idiomatismos do português brasileiro e europeu”, en *Domínios de Linguagem. Uberlândia*, 8 (1) xan./xuñ., 502-519.